

Tomasz SUŁKOWSKI, Jolanta RELIGA

Potrzeby edukacyjne nauczycieli kształcenia specjalnego (z badań w czterech krajach europejskich)

Educational needs of the special pedagogy
teachers (from the research in four European
countries)

„Nauczyciel jest najważniejszy. To zdanie brzmi coraz donioślej [...]”

Raport o stanie edukacji – Liczą się nauczyciele, IBE, Warszawa 2014, s. 7

Słowa kluczowe: nauczyciele, kształcenie specjalne, specjalne potrzeby edukacyjne, innowacyjność, edukacja ustawiczna.

Key words: teachers, special pedagogy, special educational needs, innovativeness, continuing education.

Abstract. The article presents the international activities undertaken within Erasmus Plus project i-Lab3, especially selected results of the survey on organizational and educational needs of teachers of people with disabilities carried out in four European countries. Innovation laboratories, as the inspirational innovative facility encouraging creative thinking and problem solving, correspond very well with the diagnosed needs. Laboratories existing in the structures of the partnership institutions are going to be implemented in the processes of teachers 'competence development at the experimental stage of the project.

Wprowadzenie – rola i kompetencje nauczycieli. Rola i zadania nauczycieli są ściśle powiązane z przemianami w życiu społecznym, a to, jacy są i będą nowocześni nauczyciele, jest jednym z wyznaczników zdolności do długofalowego rozwoju kraju. Przed takimi wyzwaniami stają nauczyciele i pedagodzy edukacji specjalnej, a także specjaliści pracujący z osobami o różnych rodzajach niepełnosprawności, z trudnościami w uczeniu się i funkcjonowaniu w grupie. W literaturze przedmiotu dotyczącej współczesnych zagadnień pedagogiki specjalnej, obok klasycznych rozważań paradygmatycznych, pojawiają się kwestie nowe, będące efektem zmian formalno-prawnych, demograficznych, cywilizacyjnych czy też pojawiających się tendencji edukacyjnych. Wśród zagadnień poruszanych w dostępnych opracowaniach pedagogów pojawiają się między innymi nowe formy kształcenia uczniów z niepełnosprawnością oraz zagadnienia związane z wykorzystaniem nowych mediów (Chrzanowska, 2015; Ćwirynkało i inni 2013). Rozwój technologiczny otwiera wyjątkową szansę samokształcenia, edukacji na odległość i e-pracy. Media stanowią niezwykle skuteczne narzędzie wspomaganie i usprawniania różnorodnych działań podejmowanych w licznych obszarach aktywności społeczno-zawodowej. Stąd uzasadnione zainteresowanie mediami oraz możliwościami ich zastosowania w edukacji i pracy zawodowej wśród studentów pedagogiki specjalnej – przyszłych nauczycieli (Andrzejewska, Bednarek, 2010).

Jedną z cech najbardziej cenionych i pożądaných na rynku pracy jest dziś kreatywność (PARP, 2013). Wymaga się jej również od nauczycieli, zakładając, że pozwoli im wychodzić w procesach nauczania poza utarte schematy i stereotypy. Na problematyce rozwoju kompetencji nauczycieli kształcenia specjalnego oraz wspomaganie ich pracy w zakresie rozwoju kreatywności skupione są prace partnerstwa projektu „Laboratorium innowacji w rozwoju kompetencji nauczycieli kształcenia specjalnego i osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych” (i-Lab3)¹⁰. Prace realizowane są w ramach programu Erasmus+ przez międzynarodowy zespół przedstawicieli instytucji edukacyjnych z Polski, Niemiec, Włoch, Czech. Zespół polski reprezentują Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie (lider projektu) oraz Ośrodek Badań i Rozwoju Edukacji Zawodowej ITeE – PIB w Radomiu.

¹⁰ Projekt „Laboratorium innowacji w rozwoju kompetencji nauczycieli kształcenia specjalnego i osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych” (<http://ilab3.aps.edu.pl/?lang=pl>)

Założenia metodologiczne badań. W ramach projektu zaplanowano działania mające na celu podniesienie jakości kształcenia osób przygotowujących się do pracy z osobami niepełnosprawnymi. Warunkiem sprostania oczekiwaniom tejże grupy było zbadanie ich potrzeb edukacyjnych i deficytów, z jakimi muszą mierzyć się w swojej pracy zawodowej.

Ze względu na międzynarodowy charakter projektu taki sam wymiar miały prace badawcze nad edukacyjnymi potrzebami nauczycieli osób niepełnosprawnych. Teren badań stanowiły instytucje edukacyjne z czterech krajów partnerskich. Uczestniczyły w nich łącznie 480 osób: 319 z Polski, 55 z Czech, 80 z Włoch i 26 z Niemiec. Większość respondentów stanowiły kobiety, przy czym w Polsce stanowiły 81,8%, w Czechach 70,9% i we Włoszech 60%. Tylko w Niemczech większość (53,8%) respondentów stanowili mężczyźni.

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem oryginalnego kwestionariusza opracowanego przez zespół projektowy.

Badania realizowane były w okresie kwiecień–czerwiec 2015 r. Ich zakres obejmował diagnozę stanu dostępnych dla nauczycieli form doskonalenia zawodowego oferowanych przez zatrudniające je placówki oraz instytucje zewnętrzne, analizę uczestnictwa nauczycieli w różnych formach doskonalenia i rozwoju kompetencji, diagnozę organizacyjnych i edukacyjnych potrzeb nauczycieli pracujących z osobami o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

Potrzeby edukacyjne nauczycieli kształcenia specjalnego. Ze względu na duże zróżnicowanie obszarów tematycznych wskazanych przez respondentów jako wymagających doskonalenia zawodowego w artykule zaprezentowano jedynie wybrane, koncentrując się na tych, naprzeciw którym wychodzi projekt Lab3. Na uwagę zasługuje fakt, iż nie zauważono istotnych rozbieżności w opiniach respondentów z poszczególnych krajów. Zdiagnozowane potrzeby edukacyjne nauczycieli dotyczą dwóch aspektów ich pracy: etapu przygotowania i organizowania procesu dydaktycznego oraz wsparcia na etapie prowadzenia zajęć. Tematyka szkoleń, która w opinii respondentów uznana została jako najbardziej oczekiwana dotyczyła m.in.: metod, form i narzędzi dydaktycznych stosowanych w pracy z niepełnosprawnymi uczniami; metod rozwiązywania problemów edukacyjnych, szczególnie związanych z trudnym zachowaniem podopiecznych; wykorzystania aktywnych metod uczenia się, w tym wykorzystania metody projektu, rozwiązywania konfliktów. Zdiagnozowane potrzeby w zakresie planowania procesu dydaktyczno-wychowawczego dotyczą współpracy specjalistów w zakresie planowania i realizacji procesu dydaktycznego, współpracy nauczycieli z rodziną i społecznością lokalną uczniów, tworzenia oferty edukacyjnej oraz dostosowania środowiska nauczania do potrzeb uczniów niepełnosprawnych.

Zbiornicze wyniki badań z czterech krajów w zakresie potrzeb doskonalenia nauczycieli pracujących z osobami niepełnosprawnymi zaprezentowano w tabeli 1.

Zaprezentowane wyniki badań partnerstwa projektu iLab3 zbieżne są z rezultatami zawartymi w raporcie o stanie edukacji (IBE, 2014), z którego wynika, że nauczycielom kształcenia specjalnego najbardziej przeszkadza w pracy zbyt duża liczba uczniów w klasie oraz niedobór pomocy naukowych do nauczania praktycznego,

w tym nieodpowiednio wyposażone pracownie przedmiotowe. Dużym problemem jest też brak materiałów dla uczniów o specjalnych potrzebach. Nauczyciele mają też nadal problemy z niedoborem sprzętu komputerowego, oprogramowania oraz wsparcia technicznego.

Tabela 1. Potrzeby edukacyjne nauczycieli kształcenia specjalnego

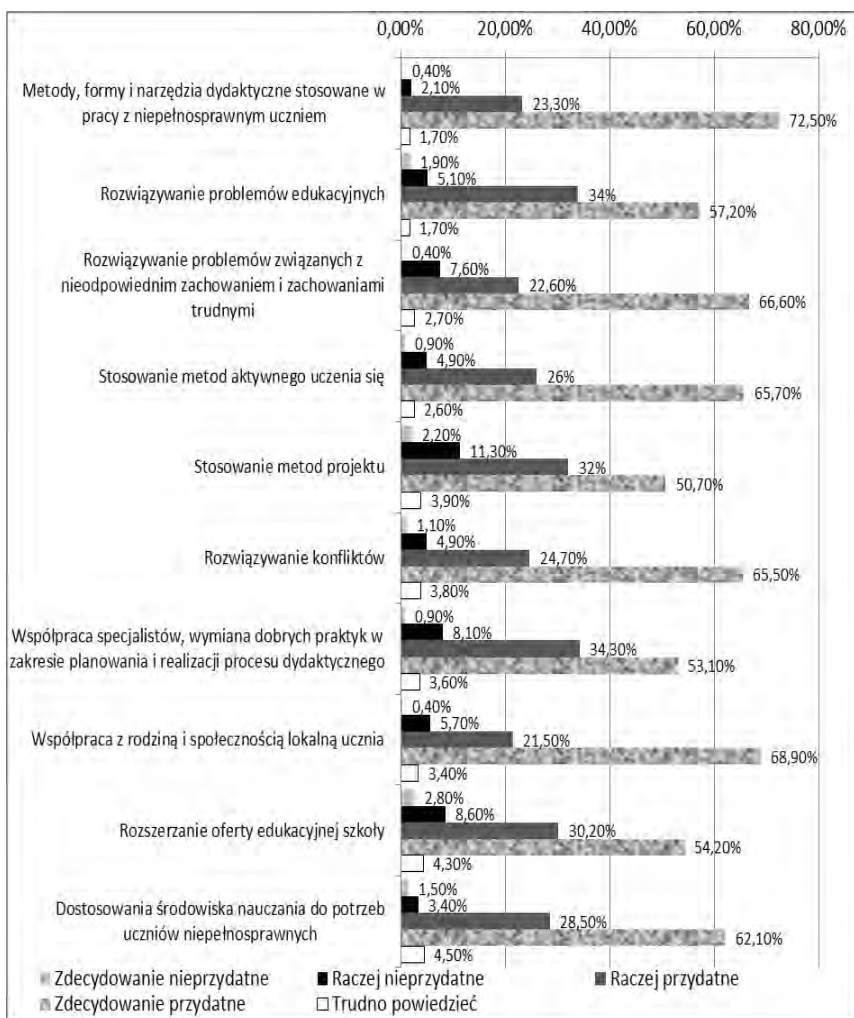
	<i>Zdecydowanie nieprzydatne</i>		<i>Raczej nieprzydatne</i>		<i>Raczej przydatne</i>		<i>Zdecydowanie przydatne</i>		<i>Trudno powiedzieć</i>	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Metody, formy i narzędzia dydaktyczne stosowane w pracy z niepełnosprawnym uczniem	2	0,4	10	2,1	110	23,3	343	72,5	8	1,7
Rozwiązywanie problemów edukacyjnych	9	1,9	24	5,1	160	34,0	269	57,2	8	1,7
Rozwiązywanie problemów związanych z nieodpowiednim zachowaniem i zachowaniami trudnymi	2	0,4	36	7,6	107	22,6	315	66,6	13	2,7
Stosowanie metod aktywnego uczenia się	4	0,9	23	4,9	122	26,0	308	65,7	12	2,6
Stosowanie metod projektu	10	2,2	52	11,3	147	32,0	233	50,7	18	3,9
Rozwiązywanie konfliktów	5	1,1	23	4,9	116	24,7	307	65,5	18	3,8
Współpraca specjalistów, wymiana dobrych praktyk w zakresie planowania i realizacji procesu dydaktycznego	4	0,9	38	8,1	161	34,3	249	53,1	17	3,6
Współpraca z rodziną i społecznością lokalną ucznia	2	0,4	27	5,7	101	21,5	324	68,9	16	3,4
Rozszerzanie oferty edukacyjnej szkoły	13	2,8	40	8,6	141	30,2	253	54,2	20	4,3
Dostosowania środowiska nauczania do potrzeb uczniów niepełnosprawnych	7	1,5	16	3,4	133	28,5	290	62,1	21	4,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Fila M. (2016), Organizational and educational needs of teachers of people with disabilities. Study Report, the Maria Grzegorzewska University, Warsaw, (materiał niepublikowany).

Dotychczasowe doświadczenia i wyniki prac badawczych dotyczące rozwoju koncepcji laboratoriów innowacji (i-Lab) oraz możliwości ich wykorzystania (Religa, 2012) pozwoliły zespołowi projektowemu na założenie, że jest to narzędzie stanowiące istotne wsparcie w kreowaniu oferty odpowiadającej na zidentyfikowane powyżej potrzeby nauczycieli i trenerów pracujących z osobami niepełnosprawnymi.

Laboratorium innowacji jako odpowiedź na zidentyfikowane potrzeby. Innowacja wymaga kreatywności i inspiracji, które są produktami podświadomości, chociaż mogą być świadomie stymulowane poprzez generowanie odpowiedniego otoczenia. i-Lab jest inspirującym, innowacyjnym rozwiązaniem zaprojektowanym, aby przenosić użytkowników z ich codziennego środowiska do nadzwyczajnej przestrzeni sprzyjającej twórczemu myśleniu i rozwiązywaniu problemów. Obejmuje trzy

integralne, wzajemnie uzupełniające się elementy: inspirującą przestrzeń, specjalistyczne oprogramowanie komputerowe oraz profesjonalnie przygotowanych moderatorów (Koprowska, 2014). Stanowi wsparcie dla dowolnej pracy zespołowej obejmującej między innymi szkolenia, integrowanie grup, planowanie, rozwój, organizowanie konsultacji społecznych i inne.

Wykres 1. Potrzeby edukacyjne nauczycieli kształcenia specjalnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie Fila M.(2016), Organizational and educational needs of teachers of people with disabilities. Study Report, the Maria Grzegorzewska University, Warsaw (materiał niepublikowany).

Przestrzeń i-Labu wyraźnie odróżnia się od zwyczajowego środowiska pracy nauczyciela. W celu zmniejszenia podświadomych zahamowań będących wynikiem m.in. doświadczeń życiowych i zawodowych każdego człowieka wykorzystuje się jaskrawe i krzykliwe kolory (znane z własności stymulujących kreatywność) czy też tkaniny o różnych fakturach, generujące wrażenie nowości i ciągłej zmiany w pomieszczeniu. Proces twórczego działania i intensywnego wysiłku umysłowego może być dla uczestników męczący. Stąd element wyposażenia laboratorium innowacji stanowią zabawki, gadżety i rekwizyty, które nie tylko pomagają w odświeżeniu umiejętności generowania pomysłów, lecz dostarczają nowych metafor, stanowiących podstawę nowych spostrzeżeń i pomysłów. Elementy charakteryzujące przestrzeń i-Labu odwołują się do okresu dzieciństwa, kiedy to, jak wykazują badania psychologów rozwoju, kreatywność człowieka jest największa.

Każde z laboratoriów jest przestrzenią, w której ludzie czują się swobodni, bezpieczni, skoncentrowani na tematyce sesji, z dala od innych problemów oraz ograniczeń ich codziennego środowiska. Oryginalne oprogramowanie VBS wyposażone jest w funkcjonalność pozwalającą na zachowanie anonimowości wypowiedzi uczestników sesji, gwarantując ich pełniejsze zaangażowanie, większą kreatywność, otwartość i odwagę w poszukiwaniu rozwiązań dla zdefiniowanego problemu. Istotną cechą oprogramowania VBS jest możliwość korzystania z niego w sposób bezpośredni lub zdalny (z poziomu przeglądarki internetowej, bez konieczności instalacji dodatkowego oprogramowania). Ma to szczególne znaczenie w przypadku osób niepełnosprawnych ruchowo, które mogą uczestniczyć w sesji z dowolnego miejsca. Wyróżnikiem oprogramowania VBS stanowiącego wyposażenie laboratorium innowacji jest również szeroki wybór dostępnych wersji językowych (polska, niemiecka, angielska, włoska, słoweńska, rumuńska, czeska). Inne funkcjonalności oprogramowania obejmują między innymi: grupowanie pomysłów wg wybranego kryterium, głosowanie nad pomysłami, rejestrowanie i archiwizowanie sesji, automatyczne generowanie raportów, co znacznie ułatwia organizację procesu kształcenia.

Oferując rozwiązanie alternatywne dla roboczych spotkań organizowanych w formie tradycyjnej, laboratoria innowacji umożliwiają poszukiwanie rozwiązań problemów w interdyscyplinarnych, rozproszonych zespołach, przełamując bariery dostępności fizycznej. Mogą być wykorzystane zgodnie ze zdiagnozowanymi potrzebami nauczycieli, dotyczącymi planowania procesu dydaktyczno-wychowawczego. Sesje z udziałem specjalistów pedagogiki specjalnej, przedstawicieli rodzin i społeczności lokalnych uczniów, doświadczonych dydaktyków, przyczynią się do wypracowania nieszablonowych rozwiązań w zakresie planowania i realizacji procesu dydaktycznego, opracowania oferty edukacyjnej czy zdefiniowania działań, wpływając tym samym na budowę przyjaznego środowiska funkcjonowania osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

Specyficzną grupę użytkowników laboratoriów innowacji mogą stanowić osoby niedowidzące. Z danych GUS (2015) wynika, że w Polsce jest ich ponad 1 mln 800 tysięcy, natomiast na świecie zgodnie ze statystykami Światowej Organizacji Zdrowia

(WHO) – około 285 milionów. Aby przyczynić się do zapewnienia im równego dostępu do nowoczesnych metod i narzędzi pracy grupowej, opracowana została wersja oprogramowania VBS o podwyższonym kontraście, zwiększająca czytelność interfejsu oprogramowania oraz treści wpisywanych przez jego użytkowników. Stanowi to szczególnie cenne udogodnienie dla tych, którzy użytkują VBS na małych ekranach urządzeń mobilnych, w słabym oświetleniu lub na monitorach o niskiej rozdzielczości.

Laboratoria innowacji jako niekonwencjonalne miejsca pracy grupowej ukierunkowanej na rozwiązywanie problemów pozwalają na organizowanie zajęć w sposób innowacyjny, kreatywny, zachęcający uczestników do aktywności. Przenoszą użytkowników z ich codziennego środowiska do nadzwyczajnej przestrzeni sprzyjającej twórczemu myśleniu i rozwiązywaniu problemów. Kilkuletnia działalność Instytutu w obszarze rozwoju i wykorzystania laboratoriów innowacji pokazuje, że doskonale sprawdziły się one między innymi w kształceniu zawodowym, definiowaniu nowych funkcjonalności aplikacji komputerowych niosących pomoc osobom niepełnosprawnym, kreowaniu nowych systemów bezpieczeństwa w motoryzacji, prognozowania zawodów przyszłości, planowania i wdrażania działań marketingowych, rozwoju strategii, produktów i usług, generowania nowych propozycji programowych, strategii i kierunków badań naukowych.

Wprowadzone w ramach realizowanego projektu udogodnienia techniczne oprogramowania VBS funkcjonującego w laboratoriach pozwoliły w sposób szczególnie dedykować proponowane rozwiązanie osobom niepełnosprawnym. Z tego powodu laboratoria innowacji stanowią wsparcie dla instytucji edukacji i szkoleń zawodowych przygotowujących nauczycieli i trenerów do pracy z osobami niepełnosprawnymi. Dzięki specyficze wyposażenia oraz pracy opartej na metodach angażujących wszystkich uczestników stanowią odpowiedź na zidentyfikowane potrzeby edukacyjne tej grupy użytkowników. Zapewniając anonimowość wypowiedzi, integrację grupy, eliminację barier komunikacji w zespole o ustalonej hierarchii, rekomendują laboratoria innowacji jako narzędzie użyteczne w rozwiązywaniu konfliktów.

Kolejny etap prac partnerstwa projektu iLab3 stanowi wdrożenie koncepcji laboratorium innowacji do pracy dydaktycznej z nauczycielami kształcenia specjalnego. W tym celu opracowywane są szczegółowe scenariusze wykorzystania tego narzędzia na zajęciach z różnymi grupami osób o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Scenariusze będą poddane testowaniu w pilotażowych sesjach organizowanych we wszystkich instytucjach partnerskich.

Podsumowanie. Diagnozy popytu na rynku oświaty wskazują na zapotrzebowanie na nauczycieli wspomagających w procesie edukacyjnym dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (PARP, 2013). Celowe wydają się zatem inicjatywy ukierunkowane na wsparcie ich rozwoju zawodowego.

Zdiagnozowane w ramach projektu potrzeby w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli pracujących z osobami o specjalnych potrzebach edukacyjnych dotyczyły między innymi współpracy nauczycieli z rodziną i społecznością lokalną

uczniów w zakresie planowania i realizacji procesu dydaktycznego, doskonalenia metod, form i narzędzi dydaktycznych stosowanych w pracy z niepełnosprawnymi uczniami. Laboratorium innowacji posiada potencjał, który powinien być wykorzystany w kształtowaniu oferty doskonalenia zawodowego nauczycieli, odpowiadającej na zidentyfikowane potrzeby. Twórcze środowisko pracy dydaktycznej laboratoriów innowacji stanowi wsparcie w przygotowaniu kreatywnych obywateli gotowych do współpracy z innymi, świadomych swoich mocnych i słabych stron. Jest to założenie wynikające z wcześniejszych doświadczeń instytucji partnerskich. Empiryczne potwierdzenie tego założenia stanowić będzie wdrożenie koncepcji laboratorium innowacji do pracy dydaktycznej z nauczycielami kształcenia specjalnego zaplanowane na wiosnę 2017 roku.

Bibliografia

1. Andrzejewska A., Bednarek J. (2010), *Osoby niepełnosprawne a media cyfrowe. Z pogranicza teorii i praktyki*, APS, Warszawa.
2. Bilans Kapitału Ludzkiego w Polsce (2013), *Najważniejsze wyniki III edycji badań BKL z 2012 roku*, PARP Warszawa.
3. Chrzanowska I (2015), *Pedagogika specjalna*, Oficyna wydawnicza Impuls, Kraków.
4. Ćwirynka K., Kosakowski Cz., Żywanowska A. (red.) (2013), *Kierunki rozwoju pedagogiki specjalnej*, Oficyna wydawnicza Impuls, Kraków.
5. Fila M. (2016), *Organizational and educational needs of teachers of people with disabilities. Study Report*. The Maria Grzegorzewska University, Warsaw. (materiał niepublikowany).
6. Garlej-Drzewiecka E. (2004), *Pedeutologiczny kontekst myślenia o nauczycielu wiodącym i wspierającym*, [w:] *Dyskursy pedagogiki specjalnej. Współczesne problemy pedagogiki specjalnej*, red. Cz. Kosakowski, A. Krause, Wydawnictwo UWM, Olsztyn.
7. Gasik J. (2010), *Pedagog specjalny w kształceniu uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, (w:) J. Głodkowska (red.) *Dydaktyka specjalna w przygotowaniu do kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Warszawa, Wyd. APS.
8. Koprowska D. (red.) (2014), *Laboratorium Innowacji – Przewodnik Dobrych Praktyk*, ITeE – PIB, Radom.
9. Raport o stanie edukacji (2014), *Liczą się nauczyciele*, IBE Warszawa.
10. Religa J. (2012), *Laboratoria innowacji jako środowisko wspierające kreatywność*. Studia Pedagogiczne KNP PAN, PTP LVX/2012, s. 95–106.
11. Pedagogika specjalna – portal dla nauczycieli <http://pedagogika-specjalna.edu.pl> [dostęp z dnia 09.01.2017].

mgr inż. Tomasz SUŁKOWSKI

Instytut Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu
Ośrodek Badań i Rozwoju Edukacji Zawodowej
tomasz.sulkowski@itee.radom.pl

dr Jolanta RELIGA

Instytut Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu
Ośrodek Badań i Rozwoju Edukacji Zawodowej
jolanta.religa@itee.radom.pl